

UDK 929.7 (497.5) (093)

94 (497.5) (093)

Pregledni rad

Primljeno: 10. travnja 2006.

Prihvaćeno za tisak: 12. prosinca 2006.

Izvori za povijest plemstva – Pregled s osvrtom na Hrvatski državni arhiv

Ivan Majnarić

Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”

Frankopanska 26

Zagreb

Republika Hrvatska

U radu se iznosi opći pregled arhivskoga gradiva, odnosno pisanih izvora, koji mogu poslužiti za istraživanje povijesti plemstva. U uvodnom se dijelu pozornost pridaje različitim zbirkama objavljenih izvora i znanstvenim časopisima u kojima je do sada najčešće objavljivano arhivsko gradivo. Detaljnije se govori o obliku čuvanja izvora za povijest plemstva u hrvatskim arhivima, odnosno o temeljnim arhivskim fondovima i zbirkama u kojima se ti izvori mogu pronaći. U tome se osobita pozornost pridaje Hrvatskom državnom arhivu (HDA), kao središnjoj arhivskoj instituciji u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: izvori, zbirke objavljenih izvora, arhivi, arhivsko gradivo, fondovi, zbirke, Hrvatski državni arhiv.

Uvod

Izvori, kao prvorazredna svjedočanstva o prošloj zbilji na temelju kojih nastaju povijesni zaključci, dijele se na materijalne izvore - za njihovo je istraživanje uglavnom potreban interdisciplinarni pristup - te na pisane izvore.¹ Istraživanje pisanih izvora

¹ Izvorima se može držati sve što svjedoči o prošloj zbilji, a općenito se dijele na pisane i materijalne. Pisani mogu biti dokumentarni i narativni, a materijalni arhitektonski, umjetnički i predmeti umjetničkog obrta. Dokumentarne pisane izvore proučava diplomatika te ih prema provenijenciji dijeli na vladarske (zakonodavne, sudbene, povelje, pisma), papinske, sudbene i notarske isprave. Usp. Franjo ŠANJEK, *Latinska paleografija i diplomatika*, Zagreb, 2004., str. 143., 154.–155.

za povijest hrvatskoga plemstva ili plemstva koje se u nekom razdoblju prošlosti trajno nastanilo na hrvatskim područjima, a zatim i sudjelovalo u životu tih područja, pozamašan je pothvat, koji se u kratkom izlaganju ne može cijelovito adekvatno predstaviti. Sukladno tome, cilj je ovog izlaganja iznijeti tek neke opće smjernice i upozoriti na temeljne zbirke objavljenog arhivskog gradiva te na arhivske fondove i zbirke koje bi trebale biti osnova svakog istraživanja povijesti plemstva.

Većina sačuvanih pisanih izvora iz prošlosti hrvatskih krajeva posredno ili neposredno otkriva podatke o plemstvu i patricijatu. Zbog njihove uloge u cjelokupnom životu tijekom prošlosti, a poglavito u društvenom, gospodarskom i kulturnom životu, to ne treba čuditi. U skladu sa spoznajama o srednjovjekovnim društvenim odnosima i životu srednjovjekovlja,² plemstvo je, uz crkvene institucije i institucije državne vlasti te patricijat dalmatinskih gradskih općina i imućne pučane, jedino imalo pravne potrebe i financijske mogućnosti za poticanje razvoja pismenosti. Zbog istih razloga najviše onodobnih izvora sadrži neke podatke o plemstvu, bile to javno–pravne ili privatno–pravne isprave, odnosno isprave u užem ili širem smislu.³ Privatno–pravne isprave, a donekle i privatne, najčešće su nastajale na poticaj samog plemstva, od za to ovlaštenih osoba,⁴ ili na mjestima javne vjere (*loca credibilia*),⁵ a kasnije i od samih plemića. Takva pisana svjedočanstva o prošlim vremenima danas se čuvaju u specijaliziranim ustanovama, arhivima. No, prije detaljnijeg razmatranja o izvorima za povijest plemstva u nekim od hrvatskih arhiva, potrebno je ponešto reći o objavljenim izvorima.

O plemstvu nisu svjedočile samo isprave, nego i narativni izvori. Valja napomenuti da su raniji kroničari/povjesničari jednim ili većim dijelom radove temeljili na postojećim ispravama. Od srednjovjekovnih kronika ističu se: *Historia Salonitana*, splitskog arhiđakona Tome,⁶ i *Chronologia*, goričkog arhiđakona Ivana. Također treba

² Zbog opsežnosti ne može se navesti literatura koja sažeto i jezgrovito argumentira ovu tvrdnju, a da je istovremeno previše ne pojednostavljuje. Kao osnovne smjernice za daljnje istraživanje može se navesti čitava edicija *The New Cambridge Medieval History*, vol. 1.–7., Cambridge, 1995.–2005., ili Otto BRUNNER, *Land and Lordship, Structures of Governance in Medieval Austria*, translated from the fourth, revised edition *Land und Herrschaft, Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, University of Pennsylvania Press, 1992.; te u hrvatskoj historiografiji Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985.

³ O klasifikaciji isprava na isprave u užem i isprave u širem smislu te o objašnjenju takve podjele vidi: Jakov STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1985.; usp. ŠANJEK, *Latinska paleografija i diplomatika*, 154.

⁴ Bili su to svećenici, suci, a kasnije notari ili osobe delegirane od kralja, često pripadnici kraljeve kancelarije. U danom trenutku neki su čin mogle zabilježiti i osobe koje su znale pisati, no takva isprava nije nužno imala pravnu valjanost. Pravnu valjanost takve su isprave dobivale tek naknadno. Razvoj notarijata u srednjovjekovnoj Dalmaciji i Hrvatskoj, u današnjoj je hrvatskoj historiografiji zapostavljen, a poznavanje te tematike trebala bi upotpuniti magistarska radnja prof. Branke Grbavac. O srednjovjekovnom notarijatu u Dalmaciji usp. Milan ŠUFFLAY, *Dalmatinsko–hrvatska srednjovjekovna listina*, prijevod djela *Dalmatinische Privaturkunde*, Zagreb, 2000.; a poglavito Lujo MARGETIĆ, "O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih notarskih isprava s osobitim obzirom na hrvatske primorske krajeve", *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 4. (1973.), 5.–79., ovdje 15.–32. O pisarima, također usp. Milko BRKOVIĆ, "Pisari isprava hrvatskih narodnih vladara", *Croatia Christiana Periodica*, 19. (1995.) 36., 1.–10.

⁵ O kaptolima kao mjestima javne vjere postoji opsežna literatura. Za potrebe ovog rada usp. Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli, Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, Zagreb, 2001.

⁶ U najnovijem hrvatskom prijevodu: *Historia Salonitana*, Split, 2003.

spomenuti kronike *De gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum*, Splićanina Mihe Madija de Barbezanisa, *Summa historiarum tabula a Cutheis de gestis civium Spalatinorum*, *Obsidio Jadrensis*, nepoznatog autora,⁷ i *Memoriale*, zadarskoga plemića Pavla Pavlovića.⁸ U srednjovjekovlju su kroničari uglavnom bilježili i prepričavali događaje kojima su sami svjedočili, a u ranonovovjekovlju djela ocrtava tendencija ka kritičnosti i shvaćanju važnosti izvora za opisivanje prošlosti. S manje ili više uspjeha u tome, iz potonjeg razdoblja za povijest plemstva i patricijata treba izdvojiti: *Historiju* Nikole Istvanffyja,⁹ djelo Jurja Rattkaya *Memoria Regum et Banorum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*,¹⁰ djela Ivana Lučića–Luciusa *De Regno Dalmatiae et Croatiae* i *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*,¹¹ djelo *Il-lirici sacri*, koje su zajedničkom djelatnošću objavili Filippo Riceputi, Daniele Farlati i Jacopo Coleti, te djela Baltazara Adam Krčelića *De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, notitiae praeliminares* i *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis*.¹²

Od ljetopisa/memoara život plemstva krajem 16. stoljeća, te u 17. i 18. stoljeću poglavito plastično opisuju *Notationes rerum memorabilium* (tzv. Trakošćanski ljetopis), Ljetopis Petra Keglevića (*Conscripta quaedam notatu et memoria digna ab anno 1599, iuxta vero mea calendaria ab anno 1627, excepto calendario anni 1631, quod non extat, quae in regno Sclavoniae gesta, facta et perpetrata sunt*),¹³ *Uspomene Adama grofa Oršića Slavetičkog od godine 1725. do godine 1814*.¹⁴ te djelo Baltazara Adama Krčelića, najvrjednije za poznavanje svakodnevice plemstva, *Annuae sive historia*.¹⁵ Osim nabrojanih djela treba spomenuti i brojne rukopise Pavla Rittera Vitezovića, a o patricijatu i pučanima pojedinih dalmatinskih gradova svjedoče lokalni pisci.¹⁶ Premda vrijedni kao neposredno svjedočanstvo o vremenu u kojem su nastali ili koje opisuju, podacima narativnih izvora treba pristupati oprezno jer su često pisani nekritično i pristrano, ovisno o stajalištu autora.

Serije stručnih publikacija objavljuju izvore od početka razvoja moderne hrvatske historiografije, odnosno diplomatike kao moderne znanstvene discipline, tije-

⁷ *Obsidio Jadrensis*. Priredili Branimir Glavičić i Vladimir Vratović u suradnji sa Damirom Karbićem, Miroslavom Kurelcem i Zoranom Ladićem, Odsjek za povijesne znanosti ZPZ HAZU, Zagreb (u tisku).

⁸ Sve navedene prvi je objavio Ivan Lučić–Lucius u djelu *De Regno Dalmatiae et Croatiae*.

⁹ U punom naslovu: *Nicolai Isvanffy Pannonii historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV ab anno 1490 ad annum 1605*.

¹⁰ U hrvatskom prijevodu: *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 2001.

¹¹ Potonje u hrvatskom prijevodu: *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, sv. 1.–2., Split, 1979.

¹² Potonje u hrvatskom prijevodu: *Povijest Stolne crkve zagrebačke*, Zagreb, 1994.

¹³ Oba je objavio: Ferdo ŠIŠIĆ, Dva ljetopisa XVII. vijeka, *Starine*, 36. (1918.), 353.–389.

¹⁴ Prvi put objavljene su u njemačkom izvorniku: "Memoiren des Grafen Adam Orssich de Szlavetich vom Jahre 1725 bis zum Jahre 1814", *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, 10. (1869.), 245.–318.; u hrvatskom prijevodu objavljene su u: Adam ORŠIĆ, *Rod Oršića*, Zagreb, 1943., str. 55.–113.

¹⁵ U hrvatskom prijevodu: *Annuae ili Historija 1748–1767*, Zagreb, 1952.

¹⁶ O Pavlu Ritteru Vitezoviću i prije spomenutim djelima i autorima, te o pojedinim kroničarima dalmatinskih gradova usp. Stjepan ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija do 1918*, sv. 1., 25.–378. i ondje navedenu literaturu.

kom druge polovice 19. stoljeća.¹⁷ Većina tih publikacija sadrži isprave ili kancelarijske spise koji svjedoče o povijesti plemstva. Prekretnica u povijesti moderne hrvatske diplomatike izdanje je zbirke dokumenata Ivana Kukuljevića Sakcinskog pod naslovom *Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (sv. 1.–3., Zagreb, 1861.–1862.). Istovremeno ili kasnije tijekom druge polovice 19. stoljeća započeli su izlaziti i stručni časopisi *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*,¹⁸ *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*¹⁹ te u Dalmaciji *Bullettino di archeologia e storia dalmata*.²⁰ Sukladno europskim strujanjima u diplomatici (serija *Monumenta Germaniae historica*/MGH), tadašnja Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, pokrenula je seriju *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (MSHSM), u kojoj je do sada objavljeno 53 sveska, odnosno 22 naslova pojedinačnih knjiga ili zbirki izvornoga gradiva, te *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium* (MHJSM), u kojoj je objavljeno 12 svezaka, odnosno 10 naslova. Premda sve mogu poslužiti za povijest plemstva ili patricijata, među njima se poglavito ističu djela Šime Ljubića (*Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, sv. 1.–10., Zagreb, 1868.–1891.; *Commissiones et relationes Venetae*, sv. 1.–3., Zagreb, 1876.–1880.), Franje Račkog (*Documenta historiae chroaticae periodum antiquum*, Zagreb, 1877.), Radoslava Lopašića (*Spomenici hrvatske Krajine*, sv. 1.–3., Zagreb, 1884.–1889.), Ferde Šišića (*Hrvatski saborski spisi*, sv. 1.–5., Zagreb, 1912.–1918.), Emila Laszowskoga (*Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 1.–3., Zagreb, 1914.–1917.) i Vjekoslava Klaića (*Acta Keglevichiana annorum 1322–1527*, Zagreb, 1917.). Svi ti autori objavljivali su izvorno gradivo u nekom od spomenutih časopisa, ali i izvan dviju spomenutih serija. Među potonjima potrebno je izdvojiti zbirke Ivana Kukuljevića Sakcinskog (*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 1.–2., Zagreb, 1874.), Ivana Tkalčića (*Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis*, sv. 1.–2., Zagreb, 1873.–1874.), Ivana Bojničića (*Darovnice kralja Ferdinanda za Hrvatsku*, Zagreb, 1906.), Emila Laszowskog (*Povjesni spomenici plem. općine Turopolja nekoć "Zagrebačko polje" zvane*, Zagreb, 1904.–1908.), Zlatka Tanodija (*Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina*, sv. 1.–II./1., Zagreb, 1942.–1944.), te seriju *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice Kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, na ko-

¹⁷ Isprave vezane uz prošlost hrvatskih krajeva objavljivane su i u stranim publikacijama, ponajprije mađarskim, a potom u austrijskim i talijanskim. O diplomatici kao povijesnoj pomoćnoj znanosti i njezinom povijesnom razvitku usp. STIPIŠIĆ, *Pomoćne*, 141.–145.; ŠANJEK, *Latinska paleografija i diplomatika*, 143.–198. i ondje navedenu literaturu. Za bibliografiju objavljenih izvora usp. Ante GULIN, Pregled hrvatske diplomatike s bibliografijom, *Starine JAZU*, 58. (1980.), 200.–219.; STIPIŠIĆ, *Pomoćne*, 145.–149. Posredno za poznavanje objavljenih izvora usp. ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija*, sv. 1, 381.–440., i sv. 2, Zagreb, 1992. O ulozi diplomatike u modernoj hrvatskoj medievistici usp. Lujo MARGETIĆ, "Pravnopovijesne, povijesne, diplomatske i druge rasčlambe – preduvjet daljnjeg napretka hrvatske historiografije", *Croatica Christiana Periodica*, 21. (1997.) 39, 89.–94., ovdje str. 89.–91.

¹⁸ Uređivao ga je Ivan Kukuljević Sakcinski, a izašao je u 12 knjiga od 1851. do 1875.

¹⁹ Potonja tri izlaze i danas, *Rad HAZU* prema razredima, a *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* pod naslovom *Arhivski vjesnik*.

²⁰ Kasnije izlazi pod naslovom *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*. Između I. i II. svjetskog rata također se isticao časopis *Archivio storico per la Dalmazia*, koji je izlazio u Rimu.

joj je radilo nekoliko generacija povjesničara.²¹ Temelj pak za proučavanje srednjovjekovlja, a samim time i tadašnjega plemstva, zbirka je *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, izdavanje koje je započeo Tadija Smičiklas (sv. 1.–12., Zagreb, 1904.–1914.), a nastavili su je izdavati Emil Laszowski i Marko Kostrenčić (sv. 13.–15., Zagreb 1915.–1934.) te Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović, Stjepan Gunjača i Duje Rendić-Miočević (sv. 16.–18., Zagreb, 1976.–1990.).

U drugoj polovici 20. stoljeća poglavitu važnost u izdavanju izvornoga gradiva i raznih popisa registriranog izvornoga gradiva imala je grupa povjesničara okupljenih oko Historijskih instituta JAZU u Zagrebu i Zadru te oko Arhiva Hrvatske u Zagrebu. Jedna od temeljnih zadaća tih institucija postaje objavljivanje izvornoga gradiva, u čemu važnost imaju pojedini znanstveni časopisi, *Zbornik Historijskog instituta JAZU* i *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, te *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* i *Arhivist*. U novije vrijeme potonjima treba pridodati časopise *Fontes – Izvori za hrvatsku povijest* u izdanju Hrvatskog državnog arhiva (HDA) i *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*. Iz istog razdoblja izdvajaju se zbirke *Zaključci Hrvatskog sabora* (sv. 1.–12., Zagreb, 1958.–1980.), *Hrvatske kraljevske konferencije* (sv. 1.–5., Zagreb, 1985.–1993.), *Zapisnici Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina* (sv. 1.–10., Zagreb, 1990.–2005.). Na kraju ovoga kratkoga pregleda objavljenih izvora, poglavito se želi upozoriti na vrijednost koju za istraživanje prošlosti plemstva i patricijata imaju bilježnički spisi raznih bilježnika koji su svoju dužnost obavljali u nekoj od dalmatinskih gradskih općina. Najviše takvih spisa objavljeno je u serijama *Spisi zadarskih bilježnika* (SZB), trenutno u pet svezaka,²² *Miscellanea*²³ i *Spisi dubrovačke kancelarije*²⁴ te u pojedinačnim svescima vezanim uz Šibenik i Split.²⁵

Neobjavljeno arhivsko gradivo pohranjeno je, kako je već spomenuto, u arhivima. Osim što se trajno čuva, gradivo se u njima stručno obrađuje i daje na uporabu.²⁶ U užem smislu, pojam arhiva zakonski je jasno određen i podrazumijeva mrežu državnih arhiva na čelu sa središnjom ustanovom,²⁷ Hrvatskim državnim arhivom, u Zagrebu. Takvih arhiva, uz središnji, u RH ima 13: u Bjelovaru, Dubrovniku, Gospiću, Karlovcu, Osijeku, Pazinu, Rijeci, Sisku, Slavonskom Brodu, Splitu, Varaždinu, Zadru i Zagrebu. Svaki od njih ima nadležnost nad određenim teritorijem, a većini

²¹ Ivan Tkalčić, sv. 1.–11., Zagreb, 1880.–1905., Emil Laszowski, sv. 12.–17., 1929.–1941., Lelja Dobronić, sv. 18.–23., 1949.–2004.

²² Mirko ZJACIĆ, *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo*, Zadar, 1959.; Mirko ZJACIĆ – Jakov STIPIŠIĆ, *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis Nikole pok. Ivana Gerarda iz Padove*, Zadar, 1969.; Jakov STIPIŠIĆ, *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze*, Zadar, 1977.; Robert LELJAK – Josip KOLANOVIĆ, *Andreas condam Petri de Canturio*, sv. 1.–2., Zadar, 2001.–2003.

²³ *Miscellanea* (Državni arhiv u Zadru), br. 1.–2./4., Zadar, 1949.–1950./1952.

²⁴ Gregor ČREMOŠNIK, *Zapisi notara Tomazina de Savere 1278–1282*, Zagreb, 1951.; Josip LUČIĆ, *Zapisi notara Tomazina de Savere 1282–1284*, Zagreb, 1984.; ISTI, *Zapisi notara Tomazina de Savere 1284–1286*, Zagreb, 1988.; ISTI, *Zapisi notara Andrije Beneše 1295–1301*, Zagreb, 1993.

²⁵ Josip KOLANOVIĆ, *Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de cha de Pesaro*, Šibenik, 1989.; Jakov STIPIŠIĆ, *Spisi splitskog bilježnika Ivana pok. Cove iz Ankone*, Zagreb, 2002.

²⁶ Bernard STULLI, "Arhivi", *Arhivistika i arhivska služba, studije i prilozi*, Zagreb, 1997., str. 350.–356., ovdje str. 350.

²⁷ Više o zakonima, propisima i uredbama o arhivskom gradivu i arhivima vidjeti: Arhivi i arhivsko gradivo – Zbirka pravnih propisa 1828 – 1997, Zagreb, 1998., ovdje poglavito 19.–33.

je podređeno nekoliko sabirnih arhivskih centara (npr. Državnom arhivu u Sisku Sabirni arhivski centar u Petrinji ili Državnom arhivu u Varaždinu/DAVŽ Sabirni arhivski centri u Krapini, Čakovcu i Koprivnici). U širem pak smislu, arhivi se, sukladno iznesenoj definiciji, mogu naći u raznim znanstvenim (npr. HAZU), kulturnim (npr. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Hrvatski povijesni muzej, Muzej grada Varaždina), vjerskim institucijama (npr. Nadbiskupijski arhiv Split) ili u privatnom posjedu. Ti se arhivi još nazivaju i arhivska odjeljenja.²⁸ Gradivo za povijest plemstva može se naći u svakom od njih, a za potrebe ovog rada iznijet će se pregled najvažnijih arhivskih fondova i zbirki, poglavito na primjeru fondova, koji se čuvaju u HDA.

Temeljno pomagalo za upoznavanje klasifikacije, strukture i sadržaja arhivskog gradiva većine postojećih arhiva RH u širem smislu, knjiga je *Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odjelima SFRJ, SR Hrvatska*.²⁹ U pojedinim arhivima za većinu fondova i zbirki postoje obavijesna pomagala nastala arhivističkom obradom. To su sumarni i analitički inventari, regesti spisa čitavih fondova, te u novije vrijeme opisi arhivskoga gradiva prema općoj međunarodnoj normi za opis arhivskoga gradiva, ISAD (G),³⁰ i međunarodnoj normi arhivističkoga normiranoga zapisa za pravne i fizičke osobe, te obitelji, ISAAR(CPF).³¹ U novije vrijeme osnovni podaci o fondovima i zbirkama, sukladno svjetskom trendu, mogu se naći na internetskim stranicama pojedinih arhiva (npr. Hrvatski državni arhiv, Državni arhiv u Rijeci/DARI, DAVŽ).

Sudbinu hrvatskoga plemstva i proces njegova preseljenja pred osmanlijskom ugrozom sa širega područja Zadra, Knina i Splita, na područje današnje središnje Hrvatske, donekle odražava i mjesto očuvanosti izvorne građe o njima. Uz Državni arhiv u Zadru/DAZd i kaptolske arhive, najviše gradiva čuvaju Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (AHAZU) i HDA. Tijekom druge polovice 19. stoljeća, u vrijeme intenzivne modernizacije građanskoga društva te procesa integracije i homogenizacije formirane hrvatske nacije,³² temeljne znanstvene (i arhivske) institucije bili su JAZU i Kraljevski hrvatsko-slavonsko-dalmatinski zemaljski arkiv. Potonji

²⁸ Usp. *Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odjelima SFRJ, SR Hrvatska*, redaktor toma Josip Kolanović, Beograd, 1984., 24.–27.

²⁹ Trenutno je u pripremi izdanje novog Pregleda arhivskih fondova i zbirki u RH, koji bi uskoro trebao biti i objavljen. U njemu će, za razliku od Pregleda iz 1984., klasifikacija arhivskih fondova i zbirki biti izmijenjena: A. Uprava i javne službe; B. Pravosuđe; C. Vojne jedinice, ustanove i organizacije; D. Odgoj i obrazovanje; E. Kultura, znanost i informiranje; F. Zdravstvo i socijalne ustanove; G. Gospodarstvo i bankarstvo; H. Političke stranke, društveno političke organizacije i sindikati; I. Društva, udruge, udruženja; J. Vjerske ustanove; K. Vlastelinski, obiteljski i osobni arhivski fondovi; L. Zbirke izvornog arhivskog gradiva; M. Zbirke dopunskih preslika/kopija arhivskog gradiva; N. Hrvatska kinoteka; O. Zvučni zapisi.

³⁰ *ISAD (G) opća međunarodna norma za opis arhivskog gradiva*, drugo izdanje, Zagreb, 2001.

³¹ *ISAAR(CPF) međunarodna norma arhivističkoga normiranoga zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji*, Zagreb, 1999. U međuvremenu se pojavilo i drugo, doručeno izdanje te norme, koje je za sada dostupno na internetskim stranicama Međunarodnog arhivskog vijeća (www.ica.org).

³² O tome detaljnije vidjeti: Petar KORUNIĆ, "Fenomen nacije: porijeklo, integracija i razvoj", *Historijski zbornik*, 53. (2000.), 49.–100.; Petar KORUNIĆ, "Porijeklo i integracija hrvatske nacije kao znanstveni problem", *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999, 137.–160.

je, dapače, tada bio jedina specijalizirana arhivska ustanova.³³ Današnji državni arhivi osnovani tijekom 20. stoljeća, poglavito u onim mjestima koja nisu imala dugo-trajnu i izraženu historijsku tradiciju javne uprave i administrativnih središta, ne čuvaju veću količinu gradiva relevantnu za istraživanje povijesti plemstva. Upravo se stoga u AHAZU i HDA danas može pronaći najviše izvora za povijest plemstva, a potonji jedini čuva arhivsko gradivo nastalo radom nekadašnjih središnjih institucija državne vlasti.

Temeljna priručna zbirka za osnovna znanja o velikom broju plemićkih rodova/obitelji jesu tzv. Mape plemstva u HDA.³⁴ Njih je na prekretnici 19. i 20. stoljeća sastavio te do umirovljenja nastavio nadopunjavati Emil Laszowski, a zbog potreba odgovora na upite genealoške naravi raznih državnih instancija vlasti te plemićkih obitelji i pojedinaca. Dapače, većinu materijala Mapa čine bilješke i genealoški nacrti Laszowskog, prijepisi grbovnica i crteži grbova, poneki originalni dokument, dopisi tada živućih pripadnika o genealogiji svojih rodova/obitelji,³⁵ razna stampata (krsni i vjenčani listovi, te osmrtnice, posjetnice, razni tiskani materijali rodoslovne rasprave i tablice). Osim toga, u njima se nalaze i rodoslovlja koja su napravili tadašnji povjesničari, te različite bilješke Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Radoslava Lopašića. Sve je smješteno u 25 mapa unutar kojih su zasebne košuljice, složene abecednim redom prema imenu roda/obitelji. Iz Mapa su kasnije izdvojene starija rodoslovlja, iz kojih je uz rodoslovlja iz raznih rodovskih/obiteljskih arhiva stvorena samostalna zbirka Rodoslovlja (HR HDA 888). Potonja se sastoji od tri kutije u kojima su rodoslovlja složena abecednim redom. Starije genealogije većinom su nastale kao dokazno sredstvo srodstva s pokojnikom u slučaju mogućih nasljednih parnica. Uz njih, zbirka čuva i rodoslovlja sastavljena tijekom 19. i 20. stoljeća, nastala zbog potreba povijesnog istraživanja. Premda su vrlo vrijedni, podacima iz

³³ O povijesti i djelatnosti te ustanove usp. *Arhivski fondovi i zbirke*, 11.–24.; Emil LASZOWSKI, *Historia et praesens status archivi Regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae Zagrabiae*, Zagrebiae, 1910.; Emil LASZOWSKI, "Kr. hrvat.-slavon.-dalmat. zemaljski arkiva", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 1. (1899.), 4.–20.; Josip BUTORAC, "Državni arhiv u Zagrebu", *Historijski zbornik*, 5. (1952.), 395.–408.; Ivan BOJNIČIĆ, "Škrinja privilegija kraljevine", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 1. (1899.), 209.–230.; Ivan BOJNIČIĆ, "Naša zadaća", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 1. (1899.), 1.–3.; Rudolf HORVAT, "Povijest 'škrinje privilegija' u hrv. zem. arkivu", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 7. (1915.), 173.–176.; Miljenko PANDŽIĆ, "Povlastice Kraljevine Hrvatske – popis", *Arhivski vjesnik*, 26. (1983.), 7.–43.; Vjekoslav KLAJČ, "Matija Kirinić (1746.–1805.) i sinovac njegov Valentin Kirinić (1783.–1840)", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 9. (1907.), 195.–201.; Igor KARAMAN, "Zemaljski arhivari A. Štriga, F. Pogledić i J. Miškatović (Prilog historiji Državnog arhiva u Zagrebu 1861–1890)", *Arhivski vjesnik*, 1. (1958.), 487.; Igor KARAMAN, "Djelatnost Ivana Kukuljevića kao zemaljskog arhivara 1848–1860", *Arhivist*, 5. (1955.) 3., 6.–14.; "Emil pl. Laszowski kao ravnatelj Državnog arhiva 1925–1939", *Viestnik Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu*, 9./10. (1941.), 1.–4.

³⁴ HR HDA 884, Hrvatsko plemstvo, A–Ž (25 mapa); usp. *Vodič kroz arhivsku građu Arhiva Hrvatske u Zagrebu*, sv. 1.–46., Zagreb, 1964., ovdje sv. 41., 70.–71. (strojopis u HDA). Vodič je nastao početkom 1960-ih u vrijeme ravnateljstva Bernarda Stullija. Premda su se do danas u pogledu čuvanja i novih akvizicija gradiva stvari dosta izmijenile, *Vodič* ipak dobro odražava strukturu gradiva pojedinih fondova, poglavito za starije arhivsko gradivo.

³⁵ Npr. HR HDA 884, Hrvatsko plemstvo, Mapa K, Koritić.

tih dviju zbirki treba pristupati oprezno te ih po mogućnosti potvrditi i drugim izvorima u kojima se spominje pojedina osoba. Za rodoslovlja to se poglavito odnosi na rodonačelnike i od njega potekle prve generacije roda/obitelji. Upravo zato ove zbirke i jesu priručne.

Prvorazredni izvor za upoznavanje pojedinih rodova/obitelji i njihovih pripadnika, titula i posjeda, zasluga, uže i šire obitelji, pružaju zbirka grbovnica/*Armales* (HR HDA 885) te zbirke prijepisa grbovnica (HR HDA 886) i diploma (HR HDA 993). *Armales* je nastala krajem 19. stoljeća zalaganjem tadašnjeg ravnatelja Kr. zemaljskog arhiva, Ivana Bojničića i arhivskog činovnika Emila Laszowskog. Zbirka se sastoji od 65 arhivskih kutija, u kojima su grbovnice poredane abecednim redom. Najstarije među njima potječu iz prve polovice 14. stoljeća, a sežu do druge polovice 19. stoljeća. Najviše ih je iz 17. i 18. stoljeća. U zbirku, međutim, nisu ušle grbovnice iz pojedinih obiteljskih i županijskih fondova.³⁶ Osim podjele i potvrda određenih vrsta plemstva (ugarskog ili Sv. Rimskog Carstva / Austrijskog Carstva), zbirka sadrži i podjele barunstva i grofovstva te molbe za podjelu grba i plemstva. Najčešće su grbovnice nakon vladareve podjele bile potvrđene od Sabora Kraljevine ili postojećih županijskih skupština.³⁷ Grbovnice su u obliku kodeksa ili povelja, dolaze u izvorniku (listovi od pergamene) ili prijepisu (listovi od papira), najčešće na latinskom jeziku, manje na njemačkom, a tek poneke na mađarskom i hrvatskom jeziku. Na jednom od listova najčešće se nalazi podijeljeni grb s uobičajenim elementima (štit, nakit, plašt). Pečati su obično po vrsti viseći ili utisnuti, a po tipu grbovni ili natpisni, okruglog ili bademastog oblika, načinjeni od voska, pečatnog voska ili hostije, u bijeloj boji ili raznim nijansama crvene boje. Viseći je pečat s kodeksom grbovnice najčešće povezan vrpčama te smješten u zaštitnu drvenu ili metalnu pozlaćenu kutiju ili u voštanu čašicu. Zbirka grbovnica od osam arhivskih kutija također se čuva u AHazu.³⁸

Uz grbovnice jednako vrijedan izvor pruža zbirka Grbovi obitelji Hrvatske i Slavonije (HR HDA 887). Sastoji se od dvije arhivske kutije, njezino je gradivo u HDA pohranjeno nakon otkupa iz ostavštine Ivana Kukuljevića Sakcinskog. To su tri rukopisna grbovnika, koji su uglavnom nastali Kukuljevićevim radom. Prvi od njih jest prijepis napravljen prema originalnom rukopisu Kukuljevićeva ujaka Ivana Labaša-Blaškovečkog, drugi sadrži crteže grbova svjetovnih i crkvenih dužnosnika, koje je Kukuljević dijelom preuzeo iz Vitezovićeve Stematographije, a treći, uz neke dodatke, sadrži crteže grbova iz spomenutoga prijepisa.³⁹

³⁶ Usp. Vodič kroz arhivsku građu, sv. 41., 78.–79.

³⁷ Usp. Ivan BOJNIČIĆ, *Popis plemića proglašanih na saboru Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1557–1848.*, Zagreb, 1896.

³⁸ O dijelu grbovnica u AHazu više vidjeti Hrvoje KEKEZ, "Grbovnice (*Armales*) cara Leopolda I.," *Zbornik OPZ ZPDZ HAZU*, 23. (2005.), 215.–243., ovdje poglavito 218.–219.

³⁹ Usp. Vodič kroz arhivsku građu, sv. 41., 76.–77. O grbovnicama i grbovima ovih zbirki detaljno usp. Ivan BOJNIČIĆ, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Zagreb, 1995. (prettisak iz 1899.). Također usp. i pojedinačne rasprave: Ivan BOJNIČIĆ, "Prilog povijesti hrvatskog plemstva", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 1. (1899.), 27.–30.; Ivan BOJNIČIĆ, "Izvorne plemićke diplome (litterae armales) u kr. zem. arhivu", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 3. (1901.), 153.–156.; Ivan BOJNIČIĆ, "Najstarije hrvatske grbovnice", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 10. (1908.), 41.–62; *O plemstvu, s osobitim obzirom na hrvatsko plemstvo*, Zagreb, 1908.

Najvrednije i najbogatije neposredne podatke o pojedinim rodovima/obiteljima, njihovim posjedima, parnicama, poslovima, vezama s drugim rodovima/obiteljima i svakodnevicu na jednom mjestu pružaju tzv. obiteljski fondovi te fondovi raznih vlastelinstava. Ti su po provenijenciji vezani uz pojedini rod/obitelj ili prošlo postojanje nekog vlastelinstva. Obiteljski fondovi čuvaju se u gotovo svakom arhivu, u arhivima u užem ili u širem smislu. Fondovi hrvatskoj znanstvenoj i široj javnosti najznamenitijih rodova/obitelji hrvatske povijesti, poput Zrinskih i Frankopana, Draškovića, Oršića, Patačića, Erdödyja, Keglevića, Čikulin–Sermagea, Rattkaya, Jelačića, Bombellesa, Vraniczany–Dobrinovića uglavnom se čuvaju u HDA i AHAZU. Osim tih fondova u HDA čuvaju se fondovi većeg broja srednjih i nižih plemićkih rodova/obitelji (npr. Balog, Koritići, Pisačić, Klasnić, Kružić i dr.). U HDA veličinom se poglavito ističu fondovi rodova/obitelji Drašković (127 arhivskih kutija), Čikulin–Sermage (94 arhivske kutije), Hellenbach (76 arhivskih kutija), Oršić–Claudius (35 arhivskih kutija), a ostali fondovi imaju manji broj arhivskih kutija (do 20), a većina fondova ima tek nekoliko arhivskih kutija.⁴⁰ Neki od tih fondova zapravo su nastali preuzimanjem cjelokupnih privatnih rodovskih/obiteljskih arhiva koji su imali i odgovarajuća izvorna pomagala s registiranim gradivom, kataloge (elenhe), poput onog za dio fonda roda Oršić.⁴¹ Katkad su elensi jedini sačuvani trag nekih arhiva. Uz fond Oršića čitave ili dijelove nekadašnjih rodovskih/obiteljskih arhiva u HDA čine fondovi Bombelles, Bedeković–Komorski,⁴² Chernkoczy, Čikulin–Sermage,⁴³ Drašković, Hellenbach, Galliuf, Halper, Koritić, Inkey de Pallin, Hreljanović, Kukuljević, Ottenfels (sa zbirkom orijentalnih rukopisa),⁴⁴ Tompa, Vakanović–Simić, Vukasović, Zrinski.⁴⁵ Dio obiteljskih fondova nastao je i izdvajanjem spisa iz nekadašnje zbirke *Acta neoacquisita* (npr. obiteljski fond Mikulić).⁴⁶ U AHAZU se pak nalaze nekadašnji arhivi, odnosno dijelovi arhiva obitelji Keglević, Sermage i Ožegović. Veći dio potonjih arhiva krajem 19. stoljeća rasformiran je i svrstan prema kronološkom načelu. Naime, iz njih su izdvojene sve isprave datirane prije 1700. i s nizom drugih svrstane u veliku zbirku *Diplomata*.⁴⁷ Manji dio isprava nakon 1700.

⁴⁰ O svemu više vidjeti Vodič kroz arhivsku građu, sv. 42.–44.; usp. Arhivski fondovi i zbirke, 98.–101.

⁴¹ HR HDA, Katalog br. 51, Elenchus archivi familiae Orsich de Slavetić, pag. 956.

⁴² Vjekoslav NORŠIĆ, "Regesta arkiva obitelji pl. Bedeković – Komorski 1267.–1600.", *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, 6. (1931.), 143.–162.

⁴³ O ovom arhivu i važnijim ispravama više vidjeti Emil LASZOWSKI, "Pabirci iz obiteljskih arhiva Sermage i Josipović", *Viestnik Hrvatkog državnog arhiva u Zagrebu*, 9./10. (1941.), 115.–160.

⁴⁴ O toj zbirci usp. Sulejman BARJAKTAREVIĆ, "Ottenfelsova orijentalistička zbirka u zagrebačkom državnom arhivu", *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, 2. (1959.), 75.–130.

⁴⁵ O akvizicijama rodovskih/obiteljskih arhiva usp. – w – (Emil LASZOWSKI), "Znamenita stečevina kr. zem. arkiva", *Narodne novine*, 75. (1909.) 209., 3.–4.; – w – (Emil LASZOWSKI), "Znatna stečevina kr. zem. arkiva", *Narodne novine*, 75. (1909.) 292., 4.; LASZOWSKI, *Historia et praesens status*, str. 25.–29.

⁴⁶ Ta zbirka isprava kao zasebna cjelina u HDA više ne postoji. Nije potpuno poznato kad je rasformirana, no čini se da se to zbivalo postupno, izdvajanjem spisa i njihovim ulaganjem u nove fondove i zbirke. Za rekonstrukciju tijekom izdvajanja potrebno je, međutim, detaljnije istraživanje. O zbirci postoje nekadašnji podaci, npr. LASZOWSKI, *Historia et praesens status*, 28.: ... *Acta neoacquisita. Acta et diplomata inde ab anno 1527. Haec series anno 1892. ichoata (titulo emptionis et doni) ad praesens usque ad 10.000 frusta continet* ...

⁴⁷ Jakov STIPIŠIĆ i Miljen ŠAMŠALOVIĆ, "Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije (Inventar)", *Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske akademije*, 2. (1959.), 289.–379., ovdje 289.–290.

čine zasebne zbirke, poput isprava obitelji Keglević, koje čine zbirku Keglevićiana (isprave 1700.–1853.).⁴⁸ Također se u AHAZU nalaze razni elensi rodovskih/obiteljskih arhiva (elensi Eleonore Patačić, obitelji Keglević, Patačić, Jelačić i dr.).

Spisi obiteljskih fondova odnose se na najraznovrsnije aspekte prošle zbilje, a najčešće su javno–pravnog i privatno–pravnog obilježja, a tek manji dio isključivo privatnog obilježja. Poblježe se odnose na razne djelatnosti i poslove pojedinih članova nekog roda/obitelji (službeni spisi često od viših instancija državne vlasti, potvrde plemstva/dodjele grbovnica, kraljevske darovnice, imenovanja, razni protokoli, namire, računi, kupoprodajni i ini ugovori, razne parnice, izvještaji, oporuke, dnevници, korespondencija i dr.), na razna rodovska/obiteljska imanja (često službeni spisi od viših instancija državne vlasti, sporovi oko imanja i nasljedstva, kupoprodaje imanja, popisi dobara, njihovi prihodi i nekretnine, popisi i žalbe podložnika i dr.), na genealoške podatke, razne rukopise (npr. djelo Marca Forstala, *Stemmatographia comitum de Zrin*),⁴⁹ na nacрте i spise vezane uz svakodnevne životne događaje i potrepštine. Mnogi spisi nisu vezani uz stvaratelja fonda, nego uz neki drugi rod/obitelj ili uz tada suvremene kulturne i političke događaje. Spisi su u originalu, prijepisu ili konceptu, najčešće na latinskom jeziku, a zatim na njemačkom, francuskom, talijanskom, mađarskom, a tek u manjem broju na hrvatskom. Pisani su tintom na pergameni ili papiru. Osaženi su pečatom, koji može biti i pod papirom, no mogu biti i bez njega. Pozornost treba poglavito obratiti i na mogućnost da se gradivo pojedinih obiteljskih fondova nalazi u više arhiva (npr. fond Erdödy postoji u HDA, DAVŽ, AHAZU i KAZg).

U vezi s obiteljskim fondovima treba spomenuti i iznimno vrijedne podatke fonda Razne obitelji (HR HDA 786). U njemu su svrstani spisi raznih rodova/obitelji, koji su prema tekućim akvizicijama činili zatvorenu cjelinu ili koji po kvantiteti uglavnom nisu bili dostatni da se stvori samostalni fond. Među njima se poglavito ističe tzv. Potvrdnica prava kalničkih plemenitaša, knjiga privilegija od 39 stranica uvezanih u kožu, koju je 1646. izdao kralj Ferdinand III.⁵⁰

Razni podaci ekonomske naravi, korisni podaci o plemstvu, njihovim posjedima i odnosima s podložnicima, mogu se naći i u fondovima vlastelinstava iz HDA. Ti su fondovi usko povezani s obiteljskim fondovima, poglavito ako spisi vezani uz nekadašnje vlasnike vlastelinstava čine zasebne obiteljske fondove (npr. vlasnici vlastelinstva Laduč bili su Vraniczanyji, Poznanoveca i svojevremeno Mihovljana Sermagei, Kerestince i Novih dvora Erdödyi, itd.). Slično spisima obiteljskih fondova vezanim uz rodovska/obiteljska imanja, spisi »vlastelinskih fondova« odnose se na razne dopise viših instancija vlasti, ostavinske i nasljedne sporove, te razne parnice, kupoprodaje, popise i izmjere zemljišta, kuća i desetina, upravu vlastelinstava, prihode i rashode, račune, namire, porezne obveze i utjerivanje dugova podložnika, korespondenciju, izvještaje, urbare ili cjelokupne inventare dobara.⁵¹

⁴⁸ Lujo ŠAVOR, "Regesti iz arhiva porodice Keglević g. 1700–1853.", *Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske akademije*, 1. (1954.), 251.–406., ovdje 251.–252.

⁴⁹ HR HDA 785, Obitelj Zrinski i Frankopani, kut. 7.

⁵⁰ HR HDA 786, Razne obitelji, kut. 28, Obitelj Višak. Za detaljnu raspravu o Potvrdnici i kalničkim plemenitašima usp. Lelja DOBRONIĆ, *Kalnički plemenitaši*, Križevci, 1998., 11.–39., 69.–100.

⁵¹ O svemu više vidjeti u: *Vodič kroz arhivsku građu*, sv. 39., 4.–123.; usp. *Arhivski fondovi i zbirke*, 97.–98.

Vrijedne neposredne i posredne izvore o plemstvu sadrže razni arhivski fondovi vezani uz javnu upravu i službe. Poglavitito se pri tome izdvaja fond Povjerenstvo sabora Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije za utvrđivanje plemstva, tzv. *Inquisitio nobilitaris* (HR HDA 6). U njemu su spisi koji su u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća služili kao dokazna sredstva prilikom utvrđivanja prava na plemstvo putem istraživanja pravovaljanosti plemićkih povelja.⁵² Uz taj fond važni su i fondovi Saborskih popisa plemićkih posjeda prije regulacije županija,⁵³ te Ugarske dvorske komore: Urbarski spisi i popisi posjeda,⁵⁴ Popisi desetine i devetine u Hrvatskoj,⁵⁵ Novoregistrirane parnice.⁵⁶ Razne posredne podatke otkriva fond Sabora Kraljevine,⁵⁷ pojedine serije fondova Komorska uprava u Hrvatskoj (HR HDA 27), Hrvatsko kraljevsko vijeće (HR HDA 12) i Ugarsko namjesničko vijeće (HR HDA 13).⁵⁸

Neke serije fondova županija (Križevačka, Požeška, Severinska, Srijemska, Varaždinska, Virovitička i Zagrebačka; HR HDA 28–34) iznimno su vrijedne kao izvor za povijest plemstva: *Armales*, *Acta nobilitaria*, *Acta urbarialia*, *Conscriptiones*, *Acta iudiciaria*, *Acta Sedis iuduciarie*, *Testamenta*. Podaci o plemstvu mogu se pronaći i u fondovima poglavarstava slobodnih ili povlaštenih trgovišta (HR HDA 44–48).⁵⁹ Primjerice fond trgovišta Krapina (HR HDA 45) sadrži isprave od 16. do 19. stoljeća s podacima o Keglevićima, Szekélyima i Erdödyima. Posredne izvore čuvaju i neki fondovi vezani uz vojne jedinice, ustanove i organizacije.⁶⁰ Osobitu važnost imaju i fondovi plemenitih općina (HDA 49–56).⁶¹

⁵² Usp. Vodič kroz arhivsku građu, sv. 44., 105.–106. Dijelovi popisa (katastara) plemića iz Požeške, Srijemske i Virovitičke županije (*Catastra nobilium comitatum Posegiensis et Sirmiensis; Popis plemićkih porodicah koje su uz Armales, Donationales il Testemonales plemstvo zadobili iz Catastra s. županije Virovitičke ... zadobili od g. vrhovnog župana pod b. 190 1851.*, HR HDA 6, *Inquisitio nobilitaris*, kut. 1) objavljeni su u: Emil LASZOWSKI, *Matice plemstva županije požeške, srijemske i virovitičke 1745.–1902.*, Zagreb, 1903.; a *Extractus nobilium familiarum armalistarum Regni prothocollis nominatarum, quarum videlicet Armales littera publicata inveniuntur*, (HR HDA 6, *Inquisitio nobilitaris*, kut. 1) objavljen je kao sastavni dio šireg popisa plemića u: Ivan BOJNIČIĆ, *Popis plemića proglašanih na saboru Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1557–1848.*, Zagreb, 1896.

⁵³ HR HDA 4, Sabor Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija (*Congregatio generalis Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Conscriptiones bonorum ante regulationem comitatum Zagradiensis, Varasdiensis et Crisiensis*).

⁵⁴ HR HDA 22, Ugarska dvorska komora. Urbarski spisi i popisi posjeda (*Camera Regia Hungarica. Acta urbarialia et conscriptiones bonorum. Acta Croatica*).

⁵⁵ HR HDA 23, Ugarska dvorska komora. Popisi desetine i devetine (*Camera Regia Hungarica. Conscriptiones decimarum et nonarum. Acta Croatica*).

⁵⁶ HR HDA 24, Ugarska dvorska komora. Novoregistrirane parnice (*Camera Regia Hungarica. Neoregistrati processus*).

⁵⁷ HR HDA 1, Sabor Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (*Congregatio generalis Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*).

⁵⁸ HR HDA 13, Ugarsko namjesničko vijeće. Hrvatsko-slavonski spisi (*Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum. Acta Croatico-Slavonica*).

⁵⁹ *Arhivski fondovi i zbirke*, str. 61. Također usp. Emil LASZOWSKI, "Podatci o Koprivnici u srednjem vijeku", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 2(1900), 1.–11., 170.–183., 215.–226.

⁶⁰ Usp. *Arhivski fondovi i zbirke*, 83.–85.

⁶¹ *Arhivski fondovi i zbirke*, 61.–62. Od plemenitih općina, historiografija se najviše bavila turopoljskom. Već je spomenuta zbirka dokumenata koju je objavio Emil Laszowski, a isti je u vezi turopoljske ple-

Podatke o plemstvu u svojim su istraživanjima prikupili hrvatski povjesničari, a njihove se ostavštine kao osobni fondovi čuvaju u arhivima, poput fondova Emila Laszowskog (HR HDA 806), Milana Šufflaya (HR HDA 832), Josipa Adamčeka (HR HDA 995), Stjepana Antoljaka (HR HDA 998), Igora Karamana (HR HDA 1643) ili Ivana Kukuljevića Sakcinskog (ponajviše u AHAZU).

Veliku važnost pri istraživanju srednjovjekovlja i ranog novovjekovlja, pa tako i plemstva imaju umjetno stvorene zbirke isprava. Temeljne među njima jesu: *Documenta mediaevalia varia* /DMV (HR HDA 877), *Neoregistrata acta* /NRA (odnosno Hrvatske plemićke obitelji i vlastelinstva; HR HDA 25) te već spomenuta *Diplomata* u AHAZU. DMV je nastala tijekom druge polovice 19. stoljeća, a formirana je od originala i prijepisa isprava iz razdoblja različitih provenijencija (1111.–1526.).⁶² Kasnije je zbirka nadopunjena, a 1950. podijeljena je na seriju A s originalnim spisima i seriju B s prijepisima.⁶³ NRA je, pak, nastala kao prva hrvatska restitucija arhivskoga gradiva, kada su 1849–53. iz Budimpešte vraćeni spisi hrvatske provenijencije, a koji velikim dijelom čine taj fond.⁶⁴ Uz te fondove izdvajaju se fondovi samostana, poglavito pavlinskih (HR HDA 643 – 660, HR HDA 969) i različite zbirke HDA: s ispravama od XVI.–XVIII stoljeća (HR HDA 878) te ispravama na glagoljici i bosanici (HR HDA 879 i HR HDA 880). Također je zbirka isprava i rukopisa jednako bogat AHAZU: latinske isprave, *Acta Croatica*, glagoljske i ćirilске isprave, *Acta fragmentaria* I i II, *Acta varia* II, strane isprave, *Collationes*, isprave XVII. i XVIII. stoljeća, *Acta de Slavonia Inferiore*, isprave sjeverne Hrvatske, turopoljske i dalmatinske.⁶⁵ Veliku vrijednost za crkvenu povijest, a posredno i za istraživanje prošlosti plemstva imaju zbirke isprava biskupijskih i kaptolskih arhiva. Među njima se izdvajaju pergamene, isprave i rukopisi splitskoga Prvostolnoga kaptola i trogorskoga Stolnoga kaptola, zbirka šibenskoga Stolnoga kaptola, pergamene Zadarske nadbiskupije i zadarskoga Prvostolnoga kaptola⁶⁶ te senjskog Kaptola.⁶⁷ Opsegom

mičke općine objavio više znanstvenih radova i knjiga, koje se ovdje neće posebno citirati. Također o plemićkim općinama usp. Emil LASZOWSKI, "Hrvatska plemenska općina Cvetkovići", *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, 6. (1931.), 5.–117.; Emil LASZOWSKI, "Listine općine Sv. Jelene Koruške kod Križevaca", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 6. (1904.), 242.–265.; 7(1905), 1.–45.

⁶² Usp. Ivan BOJNIČIĆ, "Listine XII. vjeka u zem. arhivu", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 1. (1899.), 34.–40.

⁶³ *Vodič kroz arhivsku građu*, sv. 1, 10.–11.

⁶⁴ Tom su prilikom još vraćeni spisi Hrvatskog kraljevskog vijeća, hrvatski spisi Ugarskog namjesničkog vijeća, te najprije spisi pavlinskih i isusovačkih samostana, a zatim i samostana ostalih redova. Dio tih spisa ponovno je po nalogu bana Khuena-Héderváryja prenesen 1885. u Budimpeštu, a oni su ponovno vraćeni restitucijom arhivskoga gradiva 1958. i 1960.; usp. *Arhivski fondovi i zbirke*, 16.–17.; LASZOWSKI, *Historia et praesens status*, 12.–13., 17. Za djelomični popis dokumenta NRA usp. *Vodič kroz arhivsku građu*, sv. 44., 73.–101. Danas se dio prijepisa dokumenata NRA čuva u istoimenom fondu Magyar Országos Léveltára. Za utvrđivanje istovjetnosti dokumenata potrebno je detaljnije istraživanje i izrada konkordancije.

⁶⁵ Usp. *Arhivski fondovi i zbirke*, 429.–431.

⁶⁶ Razne zbirke pergamena posjeduju i razni samostanski arhivi, usp. *Arhivski fondovi i zbirke*, 549.–565.

⁶⁷ O senjskim arhivima kraja 19. i početka 20. stoljeća usp. Mile MAGDIĆ, "Regesta važnijih i znamenitijih izprava senjskih arhiva", *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 1. (1899.), 139.–155., 244.–251.; Mile MAGDIĆ, "Kratak popis onih izprava, kojih je nestalo iz senjskog gradskog

manje zbirke isprava čuvaju se i u drugim arhivima: DARI-u (HR DARI 273),⁶⁸ arhivalije i isprave DAVŽ-a (HR DAVŽ 541 i 542), Miscellanea u DAZd (HR DAZd 377), arhivalije i isprave Državnog arhiva u Zagrebu (HR DAZg 863 i 867). Među zbirkama znanstvenih biblioteka, izdvajaju se zbirke Naučnih biblioteka u Splitu (pergamene XIII.–XVII. stoljeća) i Zadru (pergamene XII.–XIX. stoljeća).⁶⁹ Tek detaljnije i pojedinačno istraživanje i proučavanje isprava navedenih zbirki, a ovisno o prostorno-vremenskim odrednicama, može otkriti neke podatke o plemstvu.

Kako je već spomenuto, iznimnu vrijednost za proučavanje srednjovjekovne prošlosti hrvatskoga plemstva imaju bilježnički spisi. To su spisi nastali djelatnošću bilježnika u službi gradske općine ili kaptola, ponajviše zadarskoga. Potonji spisi najčešće se odnose na razne kupoprodaje zemlje ili davanje zemlje u zalog, na sporove, odnosno njihove pravorijeke, na prosvjede i razne potvrde. Njihov najveći dio čuva se u DAZd: bilježnički spisi zadarske,⁷⁰ paške, rapske, skradinske, šibenske, trogirske, omiške i hvarske, te djelomično korčulanske gradske općine.⁷¹ Za područje sjeverne Hrvatske, ulogu notarijata zamijenili su zagrebački i čazmanski kaptoli kao *loca credibilia*, a njihovi se javni spisi čuvaju u Kaptolskom i (nad)biskupijskom arhivu u Zagrebu (KAZg). Slično kao i u zbirkama isprava, u ovim se fondovima tek pojedinačni podaci o plemstvu često otkrivaju nakon duljeg istraživanja.

Najviše izvora za povijest dalmatinskoga patricijata može se pronaći u današnjim državnim arhivima u Zadru, Dubrovniku i Splitu te u kaptolskim arhivima na području Dalmacije. Već prije navedena metodologija u skladu s postojećom klasifikacijom arhivskih fondova⁷² može se također primijeniti i u tom istraživanju.

U HDA se također čuva i zbirka kserokopija i mikrofilmova raznih fondova inozemnih arhiva, država s kojima su hrvatska područja bila u državnoj zajednici ili su s njima održavala iznimno bliske kontakte (npr. iz Magyar Országos Léveltára snimke dijelova obiteljskog arhiva Batthyány, srednjovjekovne isprave zbirke D. Kniewalda, zbirke Diplomataikai léveltár ili iz Austrije iz arhiva obitelji Erdödy ili kserokopije fondova Windica i Croatica iz Kriegsarchiva).⁷³ Dapače, strani arhivi skrivaju još mnogobrojne izvore o plemstvu, a funkcioniraju na sličan ili nešto više strukturirani način nego u Hrvatskoj. To su poglavito, uz već spomenuti Magyar Ország-

arkiva između godine 1683.–1883.”, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 2. (1900.), 186.–189.; Mile MAGDIĆ, “Petnaest izprava, koje se čuvaju u arhivu senjskog kaptola”, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 3. (1901.), 47.–59.

⁶⁸ Usp. Vodič *Historijskog arhiva Rijeka*, Razin – Rijeka, 1980., 223.

⁶⁹ Manje zbirke isprava čuvaju i hvarski Centar za zaštitu kulturne baštine, Gradski muzej u Senju, Arheološki muzej u Splitu i Povijesni muzej u Zagrebu.

⁷⁰ Dio bilježničkih spisa zadarskih bilježnika čuva se u AHAZU i Naučnoj biblioteci u Zadru. O smještaju tih spisa krajem 19. stoljeća i registrima zadarskih bilježnika usp. Luka JELIĆ, “Zadarski bilježnički arkiv”, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 1. (1899.), 162.–192., 252.–261.; 2. (1900.), 12.–19., 114.–120.; 3. (1901.), 42.–46., 134.–146.; 240.–262.

⁷¹ Ostali bilježnički spisi čuvaju se u HDA (notarijati Dubašnice i Vrbnika), DARI i Državnom arhivu u Pazinu/DAPA (notarijati Bala, Kopra, Pule, Rovinja, Labina, Novigrada, Poreča, Vodnjana), Državnom arhivu u Dubrovniku/DADU (djelomični notarijat Korčule) te u Državnom arhivu u Splitu/DAST (notarijati Splita i srednje dalmatinskih gradskih općina).

⁷² Usp. bilješku 28.

⁷³ Detaljnije vidjeti *Arhivski fondovi i zbirke*, 106.–108.

gos Léveltár u Budimpešti i Steiermärkisches Landesarchiv u Grazu, Haus-, Hof- u. Staatsarchiv, Kriegsarchiv i Hofkammerarchiv (odnosno Österreichisches Staatsarchiv) u Beču te Archivio di Stato di Venezia i Archivio Segreto Vaticano.

Temeljito istraživanje pojedinih plemićkih rodova ili obitelji dugotrajan je posao, koji osim prijeko potrebnih predznanja katkad ovisi i o domišljatosti i intuiciji istraživača. Rezultati nerijetko ne odgovaraju uloženom trudu, no ipak otkrivaju nove spoznaje o prošlosti. Među mnogim primjerima rada na arhivskom gradivu i iz njega proizašlih praktičnih rezultata o prošlosti plemstva, ovom se prilikom kao ogledni primjeri izdvajaju radovi Pavla Mačeka⁷⁴, Mladena Andreisa⁷⁵ i Ante Gulina.⁷⁶ Iznimno vrijedni po kvaliteti i kvantiteti izvornih podataka, s obzirom na cjelokupno arhivsko gradivo, tek su preduvjet detaljnijih istraživanja tih rodova.

⁷⁴ Pavao MAČEK, *Rod Patačića od Zajezde, rodoslovna rasprava*, Zagreb, 2004., također i Pavao MAČEK i Ivan JURKOVIĆ, "Rod Berislavića Vrhričkih i Malomlačkih (od 15. do 18. stoljeća)", *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48. (2006.), 285.–341.

⁷⁵ Mladen ANDREIS, "Trogirski patricijat u srednjem vijeku", *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, 2(2002), 5.–210., ISTI, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*, Trogir, 2006.

⁷⁶ Ante GULIN, *Povijest obitelji Rattkay, genealoška studija i izvori (1400–1793)*, Zagreb, 1995.

Authentic records for history of nobility – overview with reference to Croatian State Archive

Ivan Majnarić

Leksikografski zavod "Miroslav Krleža"

Frankopanska 26

Zagreb

Republic of Croatia

Throughout history nobility became one of the leading advocates of cultural motions, as well as promoter of literacy. Their political, social and cultural position in the society enabled them to attain such a role. For the same reasons today we have a great deal of material and literal extent sources about nobility. This paper outlines general overview of literary sources, i.e. archival records that could be of use in historical research of nobility. In the first part of paper special attention is given to several series of published authentic records, while majority of archival records is still unpublished and stored in specialized institutions – archives. The second part of paper introduces structure of these records, i.e. basic archival fonds and collections regarding the history of nobility. Above all, attention is drawn to Croatian State Archive (HR HDA), central archival institution in Croatia. Author discusses its Family and Estate archives, and collections such as *Armales*, so called *Mape plemstva* (Portfolios of nobility), *Neoregestrata acta*, and other collections of original archival materials.

Key words: authentic records, series of published authentic records, archives, archival records, fonds, collections, Croatian State Archive